

починає турбуватися, як тільки розуміє, що чогось не знає. Але найбільша проблема в тому, що в міжособистісних відносинах чоловік, який намагається відповідати цій нормі, часто принижує інших тим, що відмовляється визнати перед ними свою неправоту або допустити, що хтось знає більше, ніж він.

Норма емоційної твердості передбачає, що чоловік має бути емоційно стійким: мати мало почуттів і бути в змозі вирішувати свої емоційні труднощі без допомоги інших. Чоловіки отримують меншу емоційну підтримку і мають менше справжніх близьких відносин.

Стосунки між самими чоловіками характеризуються більшою конфліктністю, меншим саморозкриттям і обговоренням почуттів, ніж стосунки між жінками. Установка чоловіків на змагання не дає їм брати до уваги оточення. П. М. Кілмартін підкреслює, що великий внесок чоловіків у війни, насилля, пригнічення соціальних меншин і їхня психологічна жорсткість частково зумовлені впливом традиційної маскулітності. Дуже важлива складова функціонування батька – це ніжність, турбота, постійна емоційна підтримка, потреба обіймати дитину й говорити, що любиш її. Багатьом чоловікам робити це складно, бо такі риси асоціюються з жіночістю, в результаті багато людей підростають, не розуміючи того, чи любили їх батьки по-справжньому. Сьогодні говорять про «нову модель» батьківства, яка стає для чоловіків одним зі шляхів емансипації, звільнення від часто нав'язуваних соціальних ролей, що дає можливість змінитися, долаючи зовнішні бар'єри соціальних стереотипів.

Існує припущення, що страх жіночості (фемінофобія) відчувається з причини страху гомосексуальності та зумовлений соціальним контекстом, який зазвичай приписує чоловікам з рисами жіночості гомосексуальність.

Негативним наслідком ситуацій, коли чоловікові важко підтримати стандарт чоловічої ролі або коли обставини вимагають від нього виявити жіночі моделі поведінки, яких просто немає в його репертуарі або вони заборонені чоловічою роллю, є гендерно-рольовий стрес.

Чоловіки демонструють більш високий рівень фізичної агресії, що виявляється в фізичних діях. У деяких суспільствах, включаючи наше, чоловіки особливо часто коять насилля над жінками. Ця проблема викликає особливо запеклі суперечки серед учених і публіцистів. Одні автори стверджують, що чоловіки самою природою призначені бути насильниками й агресорами, інші, навпаки, вважають

чоловічу агресивність наслідком поганого виховання. На думку більшості вчених, чоловіча агресивність справді має природні передумови, але не є суто біологічним феноменом і не завжди антисоціальна. Не можна не погодитися з думкою М. Кіммела, що насилля чоловіків над жінками відбувається тому, що чоловіки вважають, що жінки роблять замах на володіння тим, що чоловікам належить по праву; так само виправдовується і насилля чоловіків над іншими чоловіками. Існує криволінійна залежність між насиллям чоловіків над чоловіками, насиллям чоловіків над жінками і непорушною патріархатною владою [3, с. 378].

Чоловіки вже розуміють, що традиційне визначення мужності робить їх безпідставними й задовольнити не може. Дослідники слушно відзначають: гендерна нерівність породжує ідеологію поділу сфер, а така ідеологія, своєю чергою, узаконує гендерну нерівність. Гендерні трансформації в суспільстві мають призвести не до того, що чоловіки і жінки стануть більш однаковими, а до того, що вони стануть більш рівними. Ті риси й моделі, які раніше вважалися чоловічими та жіночими, є споконвічно людськими рисами, доступними як чоловікам, так і жінкам. Гендерні стереотипи в сучасному соціумі часто стають перешкодою як для жінок, так і для чоловіків у професійній діяльності та в особистому житті. Вони значно впливають на самооцінку чоловіків і жінок, на їхню сексуальність і самореалізацію в сімейних відносинах, зберігаючи поділ сфер «публічне / приватне» і систему подвійних стандартів. Для створення «гендерного» суспільства на основі паритету необхідні спеціальні дієві освітні програми, які б допомагали суспільству зрозуміти важливість цього аспекту для майбутнього нашої країни.

1. Власова Т. І. Формування гендерних стереотипів в західно-європейській філософії / Власова Т. І. – К.: Генеза, 2006. – 296 с.
2. Грабовська І. Пошуки гендерної паритетності: український контекст / Грабовська І. – Ніжин: Видав. НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 204 с.
3. Киммел М. Гендерное общество / Пер. с англ. / Киммел М. – М.: РОССПЭН, 2006. – 464 с.
4. Кон И. С. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире / Кон И. С. – Харьков: ХЦГИ; СПб: Алетейя, 2001. – 262 с.
5. Малкина-Пых И. Г. Гендерная терапия. Справочник практического психолога / Малкина-Пых И. Г. – М.: ЭКСМО, 2006. – 926 с.
6. Наслаждение быть мужчиной: западные теории маскулинности и постсоветские практики / под ред. Ш. Берд и С. Жеребкина. – СПб: Алетейя, 2008. – 296 с.
7. Чухим Н. Візія жінки в західній філософській традиції (від античності до модерну) / Чухим Н. – К.: Київський інститут гендерних досліджень, 2006. – 192 с.

УДК 130.2:7.038.6

Ольга Ліщинська

Українське візуальне мистецтво як висловлювання: від Євромайдану до військового протистояння на Сході України

У статті проаналізовано українське візуальне мистецтво останніх двох років як художнє і соціальне висловлювання: через безпосереднє включення і участь митців у подіях, а також опосередковано через образну і знаково-символічну мову. Виявлено національно значущі образи-символи та образи-персоналії (козак, воїн, постаті культури, Шевченко, герої Небесної Сотні).

Ключові слова: візуальне мистецтво, художнє висловлювання, Євромайдан, образи, символи.

Olha Lishchyn's'ka

Ukrainian Visual Art as an Artistic Expression: from Euromaidan to the Military Confrontation in Eastern Ukraine

The article shows Ukrainian visual art of the last two years as an artistic and social expression through direct inclusion and participation of artists in the events as well as indirectly through symbolic and figurative language. The author has found significant national symbols and images of personalities (Cossack, warrior, culture figures, Shevchenko, heroes of the Hundreds of Heaven).

Keywords: Visual Art, Artistic Expression, Euromaidan, Image, Symbol.

Ольга Лищинская

Украинское визуальное искусство как высказывание: от Евромайдана к военному противостоянию на Востоке Украины

В статье проанализировано украинское визуальное искусство последних двух лет как художественное и социальное высказывание: через непосредственное включение и участие художников в события, а также опосредованно через образный и знаково-символический язык. Выявлено национально значимые образы-символы и образы-персонажи (казак, воин, деятели культуры, Шевченко, герои Небесной Сотни).

Ключевые слова: визуальное искусство, художественное высказывание, Евромайдан, образы, символы.

Українська візуальна культура демонструє активне включення і відгук на історичні та соціально-політичні реалії останніх двох років. Серед найбільш помітних царин варто виділити художню практику. Актуальне мистецтво з його широким плюралізмом і творчим суб'єктивізмом продукує широкий пласт різноманітних виявів гостро злободенної рефлексії. За словами О. Баршинової, прикметами контемпорері арт є акціонізм, перформативність, воно стирає межі між мистецтвом і життям, активно соціально та політично заангажоване мистецтво здійснює вихід у громадянський простір [3].

У руслі осмислення соціально та політично насиченого мистецтва варто звернутися до концептуальних осягнень Дж. Бойса. Художник висунув концепцію «соціальної скульптури» – мистецтва формування не мертвих пластичних мас, а самого життя [Цит. за 13]. На його думку, соціум сприймається як пластичний живий організм, піддається впливу, «ліпленню». Будь-яка форма чи художня, чи соціальна не постійна, вона пластична, постійно змінюється, руйнується, перетворюється в хаос, з якого виникають нові форми. Дж. Бойс вважав, що людина здатна ліпити і формувати світ, в якому живе, адже кожна людина – художник. Відтак, він висунув ідею перетворення світу шляхом художньої практики. Об'єкт мистецтва стає моделлю суспільної дії. Соціальна скульптура – надання форми суспільству, предмет мистецтва – модель свободи, яка може бути реалізована в масштабі суспільства. В царині соціального мистецтва неможливо бути пасивним глядачем. Люди переживають свою взаємозалежність, відповідальність один за одного. Дж. Бойсу належить відома фраза: «Революція – це ми».

Ці ідеї можна застосувати до української художньої практики. Нове покоління митців, які працюють у XXI ст., чітко зорієнтоване на соціально-політичні проблеми, вони, за словами О. Баршинової, здійснюють «мистецьку інверсію в соціальний простір» [4]. Їхнє мистецтво носить протестний, експериментальний, перформативний характер. Якщо проекти попереднього десятиліття тяжіли до злободенних соціальних проблем: суб- та контркультур, соціальних хвороб суспільства, маргінальних суспільних груп (злидарі, наркомани, азартні гравці), то сьогодні події Революції Гідності і війни на Сході України покликали до життя нові теми й сюжети. Гостро насичені соціальні висловлювання мистецьких проектів апелюють до рятівних в умовах революції і війни цінностей: свободи, незалежності, патріотизму, героїзму, любові і надії, милосердя і співстраждання.

Революція Гідності у просторі Майдану Києва пробудила масу творчих ідей, проектів, постановок. Багато художників і науковців констатували: Євромайдан – це тотальна інсталяція, у створення якої були втягнуті тисячі людей. Тут вбачаємо реалізацію ідей Дж. Бойса про ліплення моделі вільного суспільства мистецькими засобами.

Художниця А. Кахідзе, перебуваючи на Євромайдані, малювала барикади з натури, вважаючи їх арт-об'єктами. Вона назвала Майдан спільним художнім актом чи перформансом [12]. Тут кожний елемент наділений певним сенсом і є висловлюванням певної думки. За А. Кахідзе, Майдан – не

спектакль, у якому в кожного з героїв є свої слова і відомо, коли буде завіса; тут навіть політики не знають нічого, вони наче загубили свій написаний сценарій і теж є перформерами – впливають на процес, але не керують. Художниця вважає, що говорячи в мистецькій площині, провалу Майдану бути не може, адже в мистецтві немає провалів [12].

Мистецької цінності набувала навіть проста констатація подій, що відбувалися, мінялися щоденно чи щогодинно. Як зауважила учасниця подій, художниця Леся Хоменко, багато митців документують Майдан на фото, відео, відбувається привласнення дійсності для подальшої роботи та рефлексії. Мисткиня малювала портрети людей і віддавала їм оригінали, для себе залишала копію [2]. Таке включення в революційний вир набуло подвійного сенсу: власної участі / діяльності й опосередкованої художньої практики.

На Майдані в Києві діяла Мистецька сотня та Мистецький Барбакан. Мистецька сотня – спільнота незалежних митців, що почала своє існування на базі Українського дому. Як записано на їхній сторінці у facebook, концепція спільноти передбачає згуртування людей для спільного виявлення різноманітних проблем, реформування культурно-мистецької політики, вироблення стратегій на майбутнє. Мистецький Барбакан – штаб арт-спротиву на Хрещатику під час подій Революції Гідності. «Суспільний пост креативної інтелігенції», як вони себе називають, зібрав на Майдані художників, письменників, дизайнерів та інших митців. Одним із засновників мистецького «Барбакану» на Майдані був художник А. Єрмоленко. За його словами, ця своєрідна громадська арт-фортеця стала потужним фронтом і доклалася до перемоги народу [14]. Тут митці творили плакати, виготовляли прапори, організували благодійні виставки, читання. А. Єрмоленко цитує слова свого колеги: нинішня революція – це бунт креативу проти безглуздя. Сьогодні «барбаканівці» продовжують творити, вони розмістилися на Трухановому острові в Києві.

Загалом, Майдан породив цілу низку художніх проектів: зарисовки, картини, плакати, перформанси. Найвідомішим проявом колективного революційного мистецтва стала прикрашена плакатами «ялинка» на Євромайдані.

У часі війни на Сході України митці не залишаються осторонь. Вони у різний спосіб демонструють включеність у події, реакцію на них, шукають мирні способи протидії ворогу. Можливо, найяскравішою мистецькою акцією світового масштабу, що висловлює різке засудження війни і політичних маніпуляцій з боку Росії, є участь українських митців на 56-й Венеційській бієнале 2015 р. Сама назва українського павільйону «Надія!» має політекстуальний характер: з одного боку, прозорий павільйон демонструє відкритість України, надію на гідне мирне майбутнє; з іншого, – апелює до відчуття гострої несправедливості з приводу арешту і утримання в ув'язненні Російською Федерацією Надії Савченко. Під час відкриття бієнале «анонімна група художників» провела акцію під назвою «On vacation» («У відпустці»). Одягнена у камуфляжні куртки з написом «On vacation» група з'явилася під час офіційної церемонії

відкриття російського павільйону, «окупувала» його, копіюючи «зелених чоловічків» у Криму.

Протестне мистецтво революційної і військової пори може бути осмислене і через включення, і опосередковано через художні проекти. Включення пов'язане з індивідуальною присутністю митців, їхньою участю в подіях, привласненням реальності, рефлексією, перформативністю. У цьому випадку митці демонструють свою громадянську позицію, перетворюють громадянськість, патріотизм у площину мистецької практики.

У їхніх творах присутні певні образи як відображення митцями реальних явищ у знаково-символічній манері, апеляція до загальнолюдських цінностей, національно значущих кодів. Можна помітити як давні, історично вкорінені образи, так і новостворені. Одну групу становлять етнічні образи-символи нашого народу (орнаменти, народний одяг, рослини, тварини). Інша група – це образи-персоналії: реальні люди, протестувальники, воїни, герої, а також релігійні та історичні постаті.

Увесь спектр революційних подій відображено в картинах О. Ройтбурда. Активний учасник протестів, художник створив серію картин «Мантру геть!», де своєрідно художньо й символічно осмислені знакові події 2013–2014 рр.: протестний дух, національна символіка, силовий розгін мітингувальників, повалення пам'ятника Леніну, «зелені чоловічки», вшанування Небесної Сотні.

М. Вайсбург Майдану присвятив живописний цикл з 28 картин «СТІНА 28.01–8.03.2014». Митець згадував, що перші роботи циклу, нав'язані романтикою мирного Євромайдану, малював просто на площі [5]. Другий етап роботи – це час спротиву на вулиці Грушевського. Він писав «Майданівську стіну» сорок днів. Дослідники проводять паралелі між вайсберговим біблійським циклом і майданівським, вважають, що в них є щось спільне. Художник говорить про метаморфозу, перші три полотна майданівського циклу робив на недопрацьованих заготовках біблійського циклу: «Коли я побачив весь цей рух на Майдані, то зрозумів – він був такий же і три тисячі років тому, просто тепер я очевидець цього, я – учасник, ось він – я тут. І тому в перших трьох полотнах вийшла така дивна метаморфоза, коли Старий Завіт перейшов у наш час – в Майдан» [5].

Дослідники відзначають цілу низку проектів, породжених революційним поривом [11]. Так, фотографи В. Краснощок і С. Лебединський харківської групи «Шило» створили фотокнигу «Euromaidan». Роботи демонструють бойові зіткнення на вулиці Грушевського. Вони, позначені специфікою харківської школи, є фотографічним соціальним нуаром і творять особливу візуальну мову. Ще цікавий соціально-художній проект «АРТнамет» впродовж весни-осені 2014 р. було зосереджено на Майдані в Києві. Група художників (куратор Є. Смірнова) підготували 2100 фрагментів палаток з Майдану, використали їх як основу для арт-об'єктів.

Персоналістичний вимір сюжетів візуального мистецтва часу революції демонструє Р. Бончук у картині-триптиху «Небесна Сотня». Це ікона, форма якої, за словами митця, символізує ворота до раю, куди героїв Майдану забирає Божа Матір [8]. Р. Бончук виступив ініціатором створення Музею Небесної Сотні в Івано-Франківську. Для музею Р. Бончук створив діораму про події Євромайдану. Вона має кілька планів: на задньому – картина-хронологія Майдану без виділення конкретних людей (головним героєм революції є український народ). На передньому плані діорами постаті і

предмети переходять у скульптури з використанням частин барикад, бруківки й ін.

Вищезгадані проекти та серії картин демонструють включення в реальні події, гостре їх переживання і відтворення мистецькими засобами.

Візуальне мистецтво насичене етнічно та національно значущими образами-символами: традиційні орнаменти, рослинні і тваринні мотиви, народний одяг, національні кольори та ін. Поряд з традиційними з'являються новостворені. Показовим у цьому сенсі є новостворений символ – кріп («укроп»), який став символом національної гордості, належності до українства. Цікаві варіанти розшифрування цього слова: УКРАїнський ОПір, УКРАїнський Озброєний Патріот. Набули поширення і схвалення шеврони з зображенням кропу, розроблені А. Ермоленком. Дніпропетровський художник А. Пушкар'єв створив живописну серію робіт «Ліки свого народу», де присутній кріп, як символ патріотизму, незламності, стійкості українців. У серпні 2014 р. у Мистецькому арсеналі відбувся благодійний фестиваль УКРОП, зібрані кошти з якого пішли на потреби АТО. Відомо, що дружина і донька президента П. Порошенка на урочистостях з нагоди Дня незалежності 2015 р. одягнули сукні зі символічним принтом із зображенням кропу (дизайнер О. Навроцька).

Етнічні образи присутні в роботі Б. Логачевої, присвяченій військом подіям на Сході. Свою вишивку авторка назвала «ДНР», апелюючи до створеної на окупованих українських землях псевдодержави. За словами мисткині, для цієї роботи вона розробила «новий український орнамент» [6]. У час найважчих випробувань проведення АТО нові орнаментальні схеми покладені в основу з архетипових образів і символів. У вишивці присутні стилізовані образи козаків, півнів, використання традиційного чорно-червоної колористики у поєднанні з синьо-жовтою.

Образи-персоналії мистецтва часу революції і війни – це релігійні та історичні постаті, а також класики української культури. Так, художник Л. Скоп тривалий час творить християнські ікони-обереги. Учасник Майдану, волонтер під час АТО, уже намалював незліченну кількість ікон для протестувальників, бійців, медиків. У час революції творив по п'ять-шість ікон в день, основою яким служили дерев'яні дошки, знайдені на Майдані. Художник підкреслює їхню особливу енергетику, адже вважає Майдан сакральною ситуацією.

Ще один образ-символ, присутній як на Майдані, так і в подіях війни на Сході, – козак Мамай. Мамай – це своєрідна знакова система нашої культури, метасюжет, що втілює національний ідеал.

Я. Ткачук та О. Кравченко на виставці в рамках Конгресу культури Східного партнерства, що проходив у Львові у вересні 2015 р., представили проект з двох композицій «Тиша» та «Мамаєва сорочка». Інсталяція «Тиша» представляла об'єкт зі скловолокна у вигляді сорочки, на який транслювали відеоряд із зображенням коня на пасовиську. Модульна композиція «Мамаєва сорочка» створена з модулів, у волокно яких вклеєні насінини. Сорочка – оберіг, найближчий до тіла, вишитий мамою чи дружиною; символ того, що козак повернувся з війни, його кінь мирно пасеться. Відтак, робота несе таке послання: у символічній чистоті сорочок і коня, що мирно пасеться, звучать такі бажані для нас спокій і умиротворення [10].

Звернення до образу козака Мамаєва демонструє тернопільський митець М. Кафтан у своїх художніх розписах армійських касок. Знову звучить мирна риторика: розписані захисні шоломи наших бійців символізують мир, втілюють

образ квітучої вільної України. Актуальне прочитання образу Мамаєв запропонували видавці путівника «Awesome Ukraine» для іноземців (від видавництва «Основи» до дня незалежності України 2015 р.). На обкладинці козак Мамаєв тримає в руках коктейль Молотова, що робить твір злободенним, цитує події революції.

На стінах вулиці Грушевського у Києві у січні-лютому 2014 р. з'явилися «революційні» портрети українських класиків: Шевченка, Франка, Лесі Українки. Створення портретів пов'язують з іменем київського художника стріт-арту

Вважаємо, що найбільш актуальним образом у мистецтві часу революції і війни є Т. Шевченко. Це своєрідний український культурний бренд. Саме Шевченко найчастіше і найбільш типово представляє / асоціюється з нашою країною як минулого, так і сьогодення. За висловом Г. Клочка, любов до Шевченка – це чинник формування національної ідентичності, що творив і продовжує творити українську націю [9]. Прикладом вищесказаного може слугувати те, що французький дизайнер Ерван Буве свій проект, присвячений дванадцяти видатним особистостям світової культури, розпочав з образу Т. Шевченка (арт-колаж «Шевченко. У всякого своя доля...»).

Гостру злободенність образу Шевченка в українських реаліях демонструє його місце й роль в революційних подіях Євромайдану. Шевченко став символом Майдану – символом опору безправ'ю і боротьби за свободу. За С. Проскурнею, майданний Шевченко присутній і візуально, і текстуально, і ментально. М. Жулинський прослідковує повсюдно присутність: над Майданом видніються півметрові літери поетичного звернення Шевченка: «Борітеся – поборете, // Вам Бог помагає!» (слова з поеми «Кавказ»); уривок з поеми «Кавказ» читав на Євромайдані С. Нігоян, перший герой Небесної сотні [7]. Болючою напругою наповнена картина В. Шаленка «Сергій Нігоян читає «Кавказ». Робота композиційно розкладається на три частини: зліва портрет Нігояна, справа – Шевченка, по центру – воюючі люди на тлі гірського пейзажу. Минуле і сучасне тісно переплелися.

Великої популярності набула картина Ю. Шаповала «Тарас Григорович проти...», де на фоні вогнів вулиці Грушевського зображено Шевченка з шиною на плечі. Шина як один із символів протесту органічно наповнює образ Шевченка-борця за Україну.

Актуальне мистецтво представляє «Шевченкіана» А. Єрмоленка. Вона досить епатажна, адже є портрети Шевченка-супермена, Шевченка-рок-зірки, Шевченка-Будди, Шевченка-ДАІвця. Така несподівана спроба осмислення і подачі Шевченка виникла, за словами автора, ще в дитинстві. Як твердить А. Єрмоленко: «Тепер задля розуміння Шевченкових творів його варто олюднити, зробити сучасним. Бо якщо його твори досі актуальні – це горе для України, значить, ми в тій самій темряві і нічого за двісті років не змінилось» [14]. Митець наголошує, що його твори про Шевченка не є жартом чи іронією, вважає, що класика потребує переосмислення.

Весною 2014 р. постало ще кілька варіантів прочитання образу Шевченка. На споруді Київради з'явився банер, на якому 3-метровий портрет Кобзаря складено з фотографій, знятих під час революції (знімки боїв на вулицях Хрещатика та Грушевського, герої Небесної сотні, активісти Євромайдану). Перед входом в КМДА встановили бронзовий бюст Т. Шевченка, роботи І. Гречаника. Соціально-політичної гостроти скульптурі надають «аксесуари»: постаментом служить протитанковий іжак, внизу твір прикрашено шинами.

Вінницький художник В. Заєць у відкритому просторі, посеред Євромайдану, працював над скульптурою Кобзаря. Розпочав роботу над скульптурою уже 2,5 роки тому, за основу взяв колоду двохсотлітньої осики. Митець вважає, що це дерево старше за Кобзаря, воно має захисні властивості. Скульптуротворення перетворилося на перформанс, до роботи долучилися чотири тисячі протестувальників, відрізували часточки деревини і брали їх на згадку, як пам'ять і оберіг.

За влучною характеристикою А. Баздиревої, нині Україна перебуває у стані Шевченкоманії. Як вона висловилося, ще ніколи творчість Шевченка не була настільки реактуалізованою, а він сам – таким близьким до «живих і мертвих, і ненароджених» [1]. Відоме зображення Т. Шевченка у військовій формі учасника АТО, роботи В. Печуркіна, стало постером цього-річного радіомарафону «Шевченко мобілізує». Це найкраще свідчення актуальності і живучості Шевченка для сьогодення.

Отже, українське візуальне мистецтво часу Революції Гідності та військового протистояння проросійським силам на Сході можна проаналізувати в руслі концепції Дж. Бойса, як соціальне художнє висловлювання. Висловлювання здійснюється через безпосереднє включення митців у вир подій, їх особисту присутність, присвоєння реальності, участь і відгук на неї. Інший аспект висловлювання – художня практика, де через образну, знаково-символічну мову виражені ідеї відстоювання людської гідності, свободи та незалежності України.

1. Баздирева А. Кілька слів про Шевченкоманію / А. Баздирева // ART Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://artukraine.com.ua/a/kilka-sliv-pro-shevchenkomaniyu/>. U1vDtql_u88;
2. Балашова О. Художники і революція. Часть 1 / О. Балашова // Українська правда. Життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/culture/2014/02/4/151225/>;
3. Баршинова О. Про актуальне українське мистецтво / О. Баршинова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.culturalproject.org/video/53.html>;
4. Баршинова О. Українське мистецтво на межі ХХ–ХХІ століть / О. Баршинова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.culturalproject.org/video/99.html>;
5. Бородин Т. Тот, кому не все равно / Т. Бородин // Elegant New York [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elegantnewyork.com/matvey-vaishberg-1/>;
6. Буланова-Дувалко Л. «Ridicule»: Уроки праці від українських художників / Л. Буланова-Дувалко // ART Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://artukraine.com.ua/a/ridicule-uroki-truda-ot-ukrainskikh-khudozhnic/VguBU33SN2E/>;
7. Жулинський М. «За що я Україну люблю?» / М. Жулинський // День [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/za-shcho-ya-ukrayinu-lyublyu/>;
8. Кисельова К. Роман Бончук написав 27-метрову картину про Євромайдан / К. Кисельова // Gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/culture-newspaper/roman-bonchuk-napisav-27metrovu-kartinu-pro-evromajdan/624593/>;
9. Клочек Г. Поетика візуальності Тараса Шевченка / Г. Клочек [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academia-pc.com.ua/product/356/>;
10. Метельський Р. «Тиша» та «Мамаєва сорочка» від Ярослави Ткачук та Олі Кравченко / Р. Метельський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://photo-lviv.in.ua/tysha-ta-mamajeva-sorochka-vid-yaroslavy-tkachuk-ta-oli-kravchenko/>;
11. Сандуляк А. Десять українських художніх проектів, породжених Майданом / А. Сандуляк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bit.ua/2014/04/maidan-art-projects/>;
12. Сергацкова Е. Алевітина Кахидзе: «Майдан – это совместный художественный акт» / Е. Сергацкова // ART Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://artukraine.com.ua/a/alevtina-kahidze-maydan-eto-sovmestnyy-hudozhestvennyy-akt/Vgt_4n3SN2E/;
13. Чепелик О. Місто у фокусі / О. Чепелик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Spdr/2008_5/PDF/SP-5_2008_p-349-364_Chepelik.pdf;
14. Янченко К. Андрій Єрмоленко: «Якби Шевченко був нашим сучасником, то кидав би коктейлі Молотова» / К. Янченко // Високий Замок. – 7–9 березня. – 2014. – С. 11.